

Катерина ДЮЖЕВА

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В РЕЦЕПЦІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглядається поетика творення Ліною Костенко образу Кобзаря крізь призму власного «я», через пережиті відчуття поета-шістдесятника, що своєю проекцією нагадують душевні терзання великого поета.

Ключові слова: інтерпретація, ліричний герой, градація, антитеза, строфа, риторичне питання, шістдесятництво.

Українська література, проходячи певні етапи історичного розвитку, набула свого коріння, духовних і традиційних витоків. Незаперечним сьогодні є вплив на цей процес постаті Т. Шевченка. Підтвердження цьому – звертання до його постаті чи не кожного вітчизняного та діаспорного українського поета. Досліджуючи творчість Ліни Костенко, неможливо не звернути увагу на те, що поетеса теж присвятила декілька віршів Кобзареві. Так, у її книзі «Вибране» вміщено ліричні твори «Повернення Шевченка», «Кобзарю...», «Княжа гора», «Кобзар співав в пустелі Косаралу...». Зазначимо, що літературознавчих досліджень про поетичне сприйняття та інтерпретацію творів Т. Шевченка поетесою обмаль. Це лише поодинокі зауваження, зроблені В. Брюховецьким, О. Переломовою, В. Чотарі, Т. Хом'як та М. Дмитренком, до того ж останні четверо авторів зверталися лише до порівняння інтерпретації Давидових псалмів Ліною Костенко і Т. Шевченком.

Вірш Ліни Костенко «Кобзарю...» побудований у формі діалогу автора з Кобзарем. У чотирьох строфах Ліна Костенко розповідає своєму попереднику з дев'ятнадцятого століття Т. Шевченку про нелегку епоху, «оцею двадцятим негломонним вік». За словами В. Брюховецького, цей вірш посідає особливе місце в книжці «Мандрівки серця» і тому, що саме навколо нього спалахнули гострі суперечки, і тому, що для автора цей вірш значить багато (як вона над ним безжально працювала!), і тому, що значною мірою афористична кінцівка цього твору виявилася пророчою щодо самої творчості Ліни Костенко.

Уперше цей вірш було надруковано в третьому числі журналу «Дніпро» за 1961 рік як частину диптиху «Кобзареві». У книжці ж перша частина зовсім опущена, а друга зі значними поправками – це вірш «Кобзарю...». Тут дивно не те, що Ліна Костенко у вірші про Т. Шевченка більше мовила про свої болі й сумніви. Тут захоплення гідне її чуття міри, яке, здолавши опір змісту,

примусило відсікти зайве, викликане реаліями минуцими, емоціями невстояними¹.

Радість через те, що людина здолала земне тяжіння (перший космонавт Юрій Гагарін вирвався в простори «неосяжно голубі») змінюється пекучим передбаченням про «вагому самоту», що її відчує історія, розірвавши «грудьми... Чумацький Шлях». Це, мабуть, уперше так інтимно-запросто і водночас із перехопленим подихом від усвідомлення величі історії висловилася Ліна Костенко. Далі історія ввійде в кров і плоть її вірша, стане заповідним джерелом зародження й розвитку більшості художніх концепцій поетеси².

У риторичних питаннях до гранітного Тараса поетеса приміряється до його рівня, підносячи себе на один щабель із ним: «...ми, співці краси земної». Що ж чує автор у відповідь? Т. Шевченкові слова Ліна Костенко робить стилістично схожими на його «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», насичуючи їх градацією:

– А ви гартуйте ваші голоси!
Не пустослів'ям, пишним та барвистим,
не скаргами, не белькотом надій, не криком,
не переспівом на місці.³

Уживання цієї стилістичної фігури нагнітає емоційне та змістове напруження, викликаючи бажання прислухатися й дотриматися його наставницьких порад. Виразність посилює ще й уживання анафори «не». Для порівняння розглянемо повчання-заклик до майбутніх поколінь у Т. Шевченка:

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,⁴
Й свого не цурайтесь⁴.

Градацією насичує Т. Шевченко і свій вірш А. Козачковському:

Часи літами,⁵
Віками глухо потечуть⁵.

Градація незмірно поглибила гнітюче відчуття нестерпно повільного плину часу, що його переживав поет-засланець. У цілій

¹ Брюховецький В. С. Ліна Костенко: Нарис творчості. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с. (Літ. портрет). – С. 61.

² Там само. – С. 65.

³ Костенко Л. В. Вибране. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с. – С. 100.

⁴ Шевченко Т. Г. Кобзар / Вступна стаття О. Гончара. – К. : Дніпро, 1982. – 647 с. – С. 293.

⁵ Там само. – С. 371.

низці творів Шевченкові градації органічно вливаються в систему поезії, як важливі компоненти, додаткові чинники виразнішого, глибшого змалювання образів та картин, повнішого, експресивнішого вияву авторських оцінок, відтворення почуттів персонажів⁶. Бачимо, що і слова Кобзаря, і рядки, вкладені в його вуста Ліною Костенко, написані подібною манерою. Це свідчить про глибоку обізнаність поетеси з Шевченковим творчим почерком. Сказане можна доповнити схожістю особливостей творчого акту Т. Шевченка, виділених В. Бородіним, з аналогічними рисами, притаманними рухам пера Ліни Костенко. Це виняткова зосередженість, творчий запал, спонтанність, імпульсивність, високий темп мовної об'єктивації-фіксації художнього задуму⁷. І додати до вищезгаданого ще й багатий життєвий досвід, переважно не солодкий, – от і маємо філігранно відшліфовані рядки віршів обох поетів.

Мотив суєтності життя та плинності часу, що звучить у першій строфі вірша Ліни Костенко «Кобзарю...»:

Завихрень – безліч.
Тиші – анітрохи.
А струсам різним утрачаєш лік⁸,

перегукується з початком Кобзарєвої поеми «Гайдамаки»:

Все йде, все минає – і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло

В основі цих рядків лежить антитеза (*завихрень-тиші, безліч-анітрохи*), яка за допомогою контрастних бінарних образів влучно характеризує епоху. Кобзарєва доба теж скороминуча, не встигло щось розпочатися, як вже добігає свого кінця, що теж яскраво ілюструє антитеза: *дурень-мудрий, живе-умирає, зацвіло-зав'яло*.

Але відмінність від часу Ліни Костенко тут полягає в спокої та розміреності життя ХІХ ст., та, навпаки, у постійному «*тривожному пошуку*» людства, у вічній гонитві за примарною й неосяжною «*блакитною прірвою*» ХХ ст. Ліна Костенко не в усьому погоджується з прописними істинами Кобзаря, взяти хоча б перефразований нею рядок «*Все йде, але не все минає...*»¹⁰, але

⁶ Бородін В. Динаміка творчого процесу Шевченка-поета // Слово і час. – 2010. – № 3 (591). – С. 3-29. – С. 25.

⁷ Там само. – С. 10-11.

⁸ Костенко Л. В. Вибране... – С. 100.

⁹ Шевченко Т. Г. Кобзар... – С. 66.

¹⁰ Костенко Л. В. Вибране... – С. 108.

зміна глобальних пріоритетів, перегляд щоденних цінностей не чинить значного впливу на митця. І в цьому Ліна Костенко наближається до Т. Шевченка. Духовна спорідненість, небайдужість до вічного, до «краси земної», «світу ясного, невечірнього», до «травинки і тваринки» – це і є та ланка, що єднає поетів різних епох. Дарма що

*на цій планеті,
відколи сотворив її пан Бог,
ще не було епохи для поетів,
але були поети для епох!*¹¹

У цих рядках пам'ятник Кобзарю промовляє з гранітного п'єдесталу, як із висоти прожитих років, звертаючись до трохи розгубленої сучасної поетеси. Т. Шевченко застерігає від очікування слави та похвали від людей і водночас наголошує на важливості місії поета для суспільства. Так він писав і в «Кобзарі»:

*Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене*¹².

Крізь ці слова струменить пекуча образа, ні, не за себе, а за свої вірші. Адже поет створює їх із благородною гуманістичною метою: змінити світ на краще. Ліна Костенко теж (не будемо стверджувати, свідомо це відбувається чи ні) прагне змінити, виховати сучасників та нащадків. Але суспільні умови, створені їй владою за Радянського Союзу, похитнули це прагнення. Відтоді вона принципово намагається уникати публічних зустрічей, та й просто публікацій, надаючи перевагу писанню своїх «захальвних», як у Т. Шевченка, поетичних збірок «у шухляду».

Твір «Кобзарю...», як уже зазначалося, викликав зовсім не однозначні оцінки, судження та тлумачення. Це стосувалося стрижневої афористичної думки вірша, вкладеної в уявну відповідь Т. Шевченка на тривогу поета ХХ ст.: «...ще не було епохи для поетів, але були поети для епох¹³!». У суспільній ситуації, коли дехто ще вперто повторював: «Жить стало краще, жить стало веселій!», – заява, що в нас можна в такому тоні (!) говорити про епоху (а всі ж досягнення називалися тільки епохальними), не могла не викликати у цих «дехто» гніву. Проте критика чесна просто щиро знижувала плечима від подібних наскоків, не бачаючи в них якоїсь істотної загрози. Для Ліни Костенко не існує

¹¹ Там само. – С. 100.

¹² Шевченко Т. Г. Кобзар... – С. 487.

¹³ Костенко Л. В. Вибране... – С. 100.

ні різнотлумачень, ні відступів від правди¹⁴.

Вірш «Княжа гора» Ліна Костенко написала п'ятистопним амфібрахієм від імені Т. Шевченка. Обрана автором стопа надає звучанню твору урочистості. Лейтмотивом звучить тут любов до Києва, оспівування та звеличення його («Гора моя Княжа, далеко із тебе видно./ Смарагдовий айсберг по самі груди в Дніпрі!», «І так же тут любо! Дніпро під самим порогом»), хай навіть крізь сльози («І тільки порога... порога чомусь не було»). Невипадковим є й образ Дніпра – плинної ріки, один із постійних у всій творчості Ліни Костенко. Могутнім відлунням у книжці «Неповторність» прозвучить Шевченкове: «Над берегом чистим моєї святої ріки». У першій книжці поетеси «Проміння землі» цей образ мав виразно символічне значення не тільки у вірші «Ріка заховалась під кригу» (це ніби передчуття тих довгих крижаних років мовчання, коли самій Ліні Костенко доведеться невидимою читацькому зору рікою «впадати « в море української літератури), але й в інших творах. І душа людська текуча й незглибима, як Дніпро¹⁵. Треба мати своє русло, і тоді, незважаючи ні на яке каміння, вона нестиме добро, лише

*...зумій вмістити в береги
всю глибину її зворушень,
всю простоту її душі.*

У Т. Шевченка бачимо Дніпро як символ України, те, до чого лине серце на засланні: «Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!»¹⁶, «Буду віршувати,/ Нудить світом, сподіватись/ У гості в неволю/ Із-за Дніпра широкого/ Тебе, моя доле!»¹⁷.

І знову, як і у вірші «Кобзарю...», у «Княжій горі» звучить мотив відчуження поета й народу:

*Земля ж моя рідна! Нема на тобі притулку.
Поети твої – і ті вже тобі чужі»¹⁸.*

Великий обшир думки й почуття охоплює тут Ліна Костенко, заглиблюється в історію, перекидаючи з неї місток не лише в сьогодні, а й у прийдешнє. У вічному поетеса вміє ненав'язливо та органічно показати актуальне, а у злободенних тривогах ніколи не зникає для Ліни Костенко відчуття перспективи, хоч інколи вона робить на цьому надмірний, полемічно загострений притиск¹⁹. У першій та останній строфі «Княжої гори» спостерігаємо рефрен:

¹⁴ Брюховецький В. С. Ліна Костенко... – С. 69-70.

¹⁵ Там само. – С. 18-19.

¹⁶ Шевченко Т. Г. Кобзар... – С. 98.

¹⁷ Там само. – С. 384.

¹⁸ Костенко Л. В. Вибране... – С. 237.

¹⁹ Брюховецький В. С. Ліна Костенко... – С. 69-70.

«*вірші ридають*». Рядки Т. Шевченка і справді сповнені болю та сліз, що так вдало підмічає Ліна Костенко. У неї самої теж чимало болючо-пекуучо строф, у тому числі й тематично пов'язаних із Києвом (наприклад, спогади воєнного дитинства).

Інша паралель між творчістю Ліни Костенко й Т. Шевченка, що прозирає крізь слова вірша «Княжа гора» – це мотив «*безславного сьогодні*» України, на яке поет споглядає з висоти «*минулої слави*». Сум поетеси-шістдесятника за минулим проектується й на творення образу Кобзаря. І це є абсолютно вмотивованим, адже в Шевченковій біографії та його віршах лейтмотивом звучить проблема минулої козацької слави та сучасної поету наруги над державою, над простим людом. Задовго до появи на світі СРСР та породженого ним шістдесятництва Т. Шевченко міфологічно постав першим паростком серед митців-бунтівників. І це значно зближує сприйняття текстів Ліни Костенко та Т. Шевченка, адже шістдесятництво, за Д. Дроздовським, – не одиничний, прив'язаний до свого часу проєкт-спроба, а онтологічно-когерентна хвиля, світове явище антитоталітарної культури, культура-протест²⁰. Необхідність такої культури відчував Кобзар у казематах, відбуваючи заслання, та й просто споглядаючи кріпацьке життя сиріт, покриток, вдів та інших своїх персонажів. І саме тому Ліна Костенко вкладає в його уста гнівний осуд усім тим,

*...хто відняв у мене вітчизну!
Але у вітчизни ніхто не одніме мене*²¹.

Це глибоке переконання у власній потребі своєму народу, що звучить в останньому рядку вірша «Княжа гора», протягом усього життя підтримувало Т. Шевченка, не давало йому покинути творчість навіть за умов суворої заборони писати. Так і Ліна Костенко, відчуваючи глибоку зневагу до тих, хто нищить державу та її народ, не має жодних сумнівів у тому, що вітчизні її праця потрібна.

Т. Шевченко мріяв дожити останні роки життя на Княжій горі. Але невидимі жандармські пута міцно прив'язали поета до ненависного йому «бурга» Петрового²². Глибинний зміст біографії Т. Шевченка, інтерпретований поетесою у вірші «Княжа гора», ідеї поета-борця накладаються одна на одну й створюють ефект стереоскопічності словесного зображення. Перед нами дві епохи: ХІХ та ХХ ст., і картина співвідноситься з живим рухом сучасності. Інтелектуальність насиченої історичними паралелями поезії Ліни

²⁰ Дроздовський Д. Код майбутнього: Криза людини в європейській філософії: Від екзистенціалізму до українського шістдесятництва. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 2006. – 192 с. – С. 111.

²¹ Костенко Л. В. Вибране... – С. 238.

²² Брюховецький В. С. Ліна Костенко... – С. 201.

Костенко, за В. Брюховецьким, полягає ще й у тому, що автор виразно чує перегук епох і гуркіт сьогодення не приглушує істинні духовні цінності²³.

Вірш «Кобзар співав в пустелі Косаралу...» складається з двох строф, написаних п'ятистопним ямбом. У цих восьми рядках ключовими є такі слова-образи: каземати, кайдани, грати, заслання, пісня, акомпанемент. У творі вражають не зовнішні прикраси чи спеціальні поетичні ефекти, справляє враження свіжість підходу Ліни Костенко до теми Шевченкової біографії: «*Кайдани, шаленіючи, бряжчали, / щоб заглушити пісню*», але правдива «*пісня грати розбивала вщент*»²⁴. Поетове художнє мислення, ота його пісня, яку ми чуємо з багатьох сторінок «Кобзаря», невловимо передалася Ліні Костенко. У болісному усвідомленні, що Шевченковій, як і всякій «*правдивій пісні передзвін кайданів – то тільки звичний акомпанемент*», де є почуття, а де – аналітично-проникливий, як лезо скальпеля, розум. Хто розрізнить? Усе злютоване, і тому така сила поетичного вислову²⁵. І тут знову простежується зв'язок із віршем «Кобзарю...»: пісня наростає, як алегорія сили народної, а голос гартувати треба, тобто вчитися, читати, розвиватися.

Інтерпретація Шевченкового спадку, точніше – невільницьких умов творення частини цього спадку, у Ліни Костенко розгортається в аспекті сучасності. Бачимо тут ремінісценцію, яка полягає у здійснюваному автором нагадуванні читачеві про більш ранні літературні факти, а саме – XIX століття, час недовгого і стражденного життя Т. Шевченка. У Ліни Костенко ремінісценція віддзеркалює культурне тло середовища, відтворює художню атмосферу часу:

*Кобзар співав в пустелі Косаралу,
у казематах батюшки-царя.
А пісня наростала у засланні*²⁶ ...

Образність пов'язана тут із процесами емоційно-психологічного самовираження ліричного «я» героя-поета, попередника-однодумця поетеси. Саме духовна спорідненість Ліни Костенко й Кобзаря допомагає поетесі адекватно передати внутрішній світ свого персонажа, у якому її власні найсуб'єктивніші почуття дивом поєднуються з фактами з життя Т. Шевченка, а також із культурними архетипами.

Вірш «Повернення Шевченка» за своїм характером є біографічним, адже в ньому знову ж таки звучить мотив заслання.

²³ Там само. – С. 200.

²⁴ Костенко Л. В. Вибране... – С. 239.

²⁵ Брюховецький В. С. Ліна Костенко... – С. 61.

²⁶ Костенко Л. В. Вибране... – С. 239.

Перша строфа наголошує на мужності Т. Шевченка. Для створення особливого ефекту його витривалості та незламності автор вірша нагромаджує в перших чотирьох рядках частки *не*, *ні* та префікс *ні-*:

Заслання, самота, солдатчина. Нічого.

Нічого – Оренбург. Нічого – Косарал.

Не скаржився. Мовчав. Не плакав ні від чого.

Нічого, якось жив і якось не вмирав²⁷.

Третій із наведених вище рядків надзвичайно зближує автора вірша з його ліричним «я», образом Кобзаря. Ліна Костенко теж ніколи не просила «*поблажливості долі*», мовчала й не плакала за жодних умов. Та чи справді є щось схоже в житті та світосприйнятті двох митців? Ліна Костенко в дитинстві бачила жорстокість війни, а в дорослому житті пережила заборону друкуватися. Т. Шевченко в дитинстві пізнав кріпацтво та сирітство, а у зрілому віці зазнав поневірянь на засланні та в казематах. Виявляється, світосприйняття поетів та їхнє ставлення до подій свого життя де в чому співпадає, про що свідчить і величезний творчий спадок. За словами О. Пахльовської, шістдесятники – «покоління каторжників і смертників, зуміли також бути і поколінням естетів»²⁸. Перефразовуючи це речення, можна так само сказати й про Т. Шевченка. Чи не тому Ліна Костенко інтерпретує його життєвий шлях крізь призму власної долі?

У рецепції поетеси слова та словосполучення про Т. Шевченка, утворюючи повідомлення в художньому тексті, характеризуються багатофункціональністю. У зображенні змодельованих ситуацій та подій із Кобзарєвого життя, що є реалістичними, поетичне слово Ліни Костенко вибудовує як взаємозв'язки всередині цього уявленого Тарасового світу, так і аналогії з реальністю. А багатовимірність процесів дійсності спонукає людську свідомість реципієнта добудовувати такі зв'язки й у світі поезії. Ця особливість мислення дозволяє інтерпретувати поведінку персонажа, у цьому разі – реального індивідуума Т. Шевченка, виходячи з власного досвіду та накопичених знань, які є в арсеналі реципієнта. Але не лише реципієнту, а й автору вірша властиво проектувати свої уявлення, відчуття, переживання на художні образи. Завдяки цьому ліричний герой розглянутих нами творів, Т. Шевченко, як і епізоди його життя та деталі тексту, можуть асоціативно пов'язуватися з цілим колом понять, а також наділятися символічним, психологічним, навіть ідеологічним значенням²⁹ тощо. Як ліричний

²⁷ Костенко Л. В. Вибране... – С. 16.

²⁸ Дроздовський Д. Код майбутнього... – С. 122.

²⁹ Завельський А. А., Завельская Д. А., Платонов С. И. Текст и его интерпретация // Логос. – 2001. – № 3. – Режим доступу : <http://www.textology.ru/public/interpr.html>

герой поезії Ліни Костенко, Т. Шевченко постає в різних символічних проєкціях: генія-мученика, попередника шістдесятників, поета-в'язня й просто сентиментального чоловіка.

Паралелі в літературі – явище досить умовне й неоднозначне. Хоча важко назвати поета, стиль якого не порівнювався з Шевченковим у жодному аспекті. Класика все ж таки лишається класикою, і від неї варто відштовхуватись у дослідженнях творів тих, хто прийшов в українську літературу пізніше. У віршах і долі Ліни Костенко та Кобзаря, як видно, можна віднайти спільні риси. Але ми далекі від думки про наслідування або продовження поетесою традицій великого попередника. Ліна Костенко сама обрала й вистраждала власний складний світ поетичного слова. У творах, присвячених постаті Т. Шевченка, авторка привносить у, здавалося б, добре відомі факти з його життя своє індивідуальне бачення кожної ситуації й переходить від фіксації зовнішніх речей до відображення власного емоційного світу.

Екатерина Дюжева

Тарас Шевченко в рецепції Ліни Костенко

В статье рассмотрена поэтика создания Линой Костенко образа Тараса Шевченко сквозь призму собственного «я», через пережитые ощущения поэта-шестидесятника, своей проекцией напоминающие душевные терзания великого поэта.

Ключевые слова: *интерпретация, лирический герой, градация, антитеза, строфа, риторический вопрос, шестидесятничество.*

Kateryna Dyuzheva

Taras Shevchenko' image in Lina Kostenko' reception

The article deals with the problem of the poetics creation by Lina Kostenko Taras Shevchenko' image through a prism her own mind, through sensations of the poet-sixtier, by the projection reminding sincere torments the great poet is considered.

Key words: *interpretation, the lyrical hero, gradation, an antithesis, a stanza, rhetorical question.*